

Відносні прикметники як кольороназви: походження, вживання та підсвідомий вплив на людське сприйняття

Оскільки до цього часу в мовознавстві не існує загального терміна для позначення кольорів та їх відтінків, використовується декілька наукових дефініцій: кольороназва, кольоронім, хроматизм, кольоратив тощо. На сучасному етапі розвитку мови спостерігається різний ступінь усталеності вживання відносних прикметників як кольоропозначень. З огляду на умови аранжування мовного матеріалу лексичний знак здатен виступати зоровим і слуховим образами, викликати відчуття сприймання смакових властивостей предмета і його запаху, дотикових і термічних ознак тощо. Тому залежно від органів чуття, що беруть участь у створенні та сприйманні словесних образів, розрізняють образи:

*слухові, або акустичні. Акустичні образи допомагають відтворити різноманіття звукового впливу буття, передати динаміку подій, почуття, переживання:

«Навстіж серце – дінь-ділінь!» (А.Малігон), «Я співатиму для неї аж бринітиме кришталь»(К.Москалець);

*дотикові, або перцептивні:

«Не морозь мені серця, о сніжний буране»(С.Сулейман), «Загинеш як сніжинка на долоні, коли чиєсь тепло зруйнує цю самотність?» (К.Москалець);

*запахові, або одоративні:

«Цитрина пахне, чай парує свіжий» (К.Москалець), «пахне старістю та млинцями» (А.Малігон);

*смакові:

«Самотній мед гіркий, а іншого немає» (К.Москалець), «і до колін солоних припадаю»(І.Драч);

*темпоральні, або часові:

«В міцнім вінці узору літній вечір писав картину нашої любові» (Т.Керім), «Хто скаже, що життя – це тільки тридцять літ?»(С.Сулейман);

*відчуттеві:

«Повертається свідомість чиста як вранішній сніг» (К.Москалець);

*зорові, або візуальні, оптично – кольористичні. Під час творення таких образів чи не найбільше уваги приділяється передачі світлотіньових картин, кольорів та відтінків:

«Три лілії купаються в крові» (К.Москалець) [3, с. 71-72].

Переважно всі візуальні відчуття розділяються на дві групи: відчуття ахроматичних кольорів (чорний, білий і всі відтінкові сірого – від найбільш темного до найбільш світлого) та відчуття хроматичних кольорів (усі кольори, крім чорного, білого і сірого, тобто червоний, оранжевий, синій, голубий, зелений, жовтий тощо).

Особливо слід зауважити, що ахроматичними кольорами є лише суто білі, суто сірі та суто чорні кольори. Колір, у якому ідентифікується навіть незначний відтінок червонуватого, синюватого тощо, є хроматичним.

Колір, який випромінює сонце і сприймається нами як білий, складається з ряду хроматичних променів. Щоб переконатися в цьому, достатньо пропустити сонячний промінь через призму, яка розкладе білий колір у кольоровий спектр. Промені світла, які мають різну довжину хвилі, викликають і різні кольірні відчуття.

У характеристиці хроматичних кольорів важливе значення мають три основні властивості – світлове значення, кольірний тон і насиченість. Ахроматичні кольори відрізняються один від одного тільки за світловим значенням.

Нині проблемі кольорів та їх значень приділяється велика увага, про що свідчить ціла низка психологічних досліджень, на основі яких розроблено безліч методик. Ще давні українці зверталися до символічності кольорів, використовуючи їх при вишиванні. Цілий окремий вид мистецтва становить ікебана – майстерність підбирати квіти за кольором у букет, оскільки вони теж мають символічне наповнення. Відомий цікавий факт, що завдяки порадам психологів в одній із в'язниць штату Джорджія вся внутрішня частина чоловічого відділення пофарбована в рожевий колір, а в'язні носять рожеву форму. Жіноча частина в'язниці пофарбована в лимонно – зелений із відповідним кольором уніформи. Як зазначив начальник в'язниці, після цього нововведення у в'язниці стало значно менше конфліктів серед ув'язнених. А в Шотландії існувала колірна диференціація кілтів. У залежності від свого соціального стану людина мала право носити кілт із обмеженим набором кольорових смуг у тканині. Наприклад, шестиколірний кілт був винятковим привілеєм короля. Також набір кольорів у кілті дозволяв робити висновок про те, звідки людина родом, оскільки ткачі мали обмежений для даної місцевості вибір рослин, із яких можна було отримати фарбу.

Колір відіграє важливу роль у нашому житті та діяльності. У природі немає нічого безколірного. Людина живе у різноманітному кольоровому світі. Одні кольори дуже яскраві й чисті, інші бліді й настільки невизначені, що деколи важко підібрати їм назву. Поняття кольору та його сприйняття дуже складні. Кольорознавство охоплює питання, пов'язані з фізикою, психологією, світлотехнікою, медициною, технікою, мистецтвом. Колір – властивість тіл викликати визначені зорові відчуття у відношенні зі спеціальним спектральним складом та інтенсивністю відображеного або випроміненого видимого світла. Встановлено, що людським оком сприймаються світлові коливання з довжиною хвилі від 380 до 760 нм (1 нм=10⁻⁹ м). Око людини має різну чутливість до хвиль різної довжини. Найбільшу чутливість око має в області жовто-зелених променів. Максимум видимості відповідає зеленим променям із довжиною хвилі 550 нм.

Природнича наука ще в ХХ столітті підтвердила ті погляди на природу і властивості світла та кольору, яких протягом тривалого часу дотримувалися теологи і містики і яким інтуїтивно здавна користувалися художники. Колір визначається як властивість світла викликати певні зорові відчуття у відповідності зі спектральним складом світла, що випромінюється та відбивається. Світлом же називається частина оптичного випромінювання в інтервалі частот, що сприймаються людським оком. Світлові хвилі різної довжини збуджують різні кольірні відчуття. Сприйняття людиною кольору є реакцією на емпірично доступну людському організму невелику частину значно більш широкого динамічного природного процесу, яким є електромагнітне випромінювання[4, с. 52].

Доведено, що колір здатний впливати на людський організм суто фізіологічно, певною мірою навіть незалежно від зорового сприйняття. Хоча з наукового погляду тут більш доречно говорити не про колір, а про оптичне випромінювання, суть справи від цього не змінюється. З огляду на те, які наслідки іноді може мати випромінювання (наприклад, рентгенівське), впливаючи на живу

матерію, не дивно, що і вплив такого різновиду електромагнітних коливань, який перцептивно реєструється людиною як «колір», також має певні фізіологічні наслідки. Досить цікаві дослідження щодо цієї проблеми були проведені італійським дослідником Понца, який довів, що колір (точніше причина його відчуття – певний спектр оптичного випромінювання) здатні фізіологічно впливати навіть на сліпих людей. Схожі результати були отримані французьким дослідником Бенуа завдяки дослідам із тваринами.

Широко відомим є так званий «колірний тест» професора Макса Люшара. Результати його застосування свідчать, що, наприклад, помаранчево-червоний колір сприяє підвищенню таких вегетативних функцій, як частота серцевих скорочень, тиск крові та частота дихання. Темно-синій же колір діє в зворотному напрямку. Фізіологічний механізм впливу кольору з'ясований наукою поки лише частково. Доведено, що від ока до проміжного мозку веде вегетативна нервова (волокониста) система, що керує колірними подразниками. Проміжний мозок через гіпофіз і нервову систему регулює взаємодію органів. Коли людина сприймає який-небудь колір, то частота коливань цієї ділянки колірної спектра впливає на регуляцію вегетативної нервової системи у певному напрямку (в залежності від кольору). Цей механізм впливу кольору на людський організм є суто фізіологічним і не пов'язаний із приналежністю до раси, культури і т.п. Окрім того, навіть на тварин мають подібний вплив[2, с 36].

Психофізіологічний вплив кольору на людину в емоціональному плані дуже великий. Колір може заспокоювати, хвилювати, радувати, печалити, пригнічувати й веселити. Викликати відчуття теплоти й холоду, бадьорості й втоми, розширювати та звужувати простір, стимулювати зір, мозок, нерви; допомагати при лікуванні хворих.

БІЛИЙ. За психологічними показниками цей колір позначає наближену до абсолюту нейтральність, невизначеність. Але наші предки були впевнені, що білий колір символізує вірність, цнотливість, чистоту (а у поєднанні з червоним – нагороду й повагу):

«Йди... Співай//про білі шати Діви» (К. Москалець); «І вона біліша троянд//і біліша сліпучого снігу//Вона – чистота правічна,//біла жіноча печаль» (І.Драч).

ЧОРНИЙ. Психологи схильні у своїх дослідженнях вважати, що цей колір пов'язаний із незадоволеністю, негативними емоціями.

В українських віруваннях він несе в собі печаль, скорботу, журбу, передчуття чогось лихого:

«Життя проминає,//Висока свіча//і чорна троянда» (К.Москалець); «Чорне хмаровище неба над головою моєю реве...//Клятуще хмаровище чорне доводить мужчин до плачу» (Т.Керім).

ЧЕРВОНИЙ. Психологічно трактується як колір захоплення, екзальтованості, збудження, а в народних традиціях споконвіку символізує кохання («Червоний – то любов»). Але в сучасному соціумі відбувається переосмислення людських цінностей, людина у вирі швидкоплинного існування намагається знайти своє місце, залишити щось після себе, тому бунтує проти буденності, усталеності. Саме тому прослідковується ототожнення червоного кольору з бунтом, агресією, найчастіше ж – із кров'ю, тому часто поряд лунає й мотив смерті:

«Гелготять, бо скоро будуть вбиті,//І калина у червоній хустці//Кров'ю сходить по степлілім літі» (І.Драч); «скрапує вино,//Червоне і п'янке, мов перша кров Троянди»(К.Москалець).

СИНІЙ, БЛАКИТНИЙ. Дослідники дають надзвичайно високу оцінку сугестивним властивостям цього кольору, які декодуються у відчуття тривожності, суму, ностальгічного настрою:

«Громоподібне мовчання у хмарі блакитних ірисів» (К.Москалець); «Гордовитістю синьою//течуть нагороди,//і слова перестиглі//чекають нагоди» (А.Малігон).

СІРИЙ. У психологічному ключі цей колір асоціюється з станом сум'яття, невизначеності, навіть брудноти, мутності, підсвідомо створюючи атмосферу дискомфорту, оскільки сірий є сумішшю декількох кольорів (без граничного вияву домінанти):

«Шулились дороги, мерзли хмари, // В сіру безвість зносило міста» (І. Драч); «Ці сірі очі, пильні, сумовиті, - // чому ви не заходите нікого; крім дзеркал» (К. Москалець).

За відношенням назви кольору до поняття про нього прийнято виділяти два типи назв кольорів:

1) назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. Це численна група, яка охоплює невмотивовані (білий, зелений, синій та ін.) та вмотивовані з погляду носіїв сучасної української мови кольоропозначення (волошковий, срібний, солом'яний тощо); лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій (синій, синь, синьо та ін.); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки (найчорніший, темнющий та ін.);

2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Такі назви посідають окреме місце в семантичній класифікації слів із колірним значенням, оскільки вони чітко не позначають конкретний колір, але дають певну інформацію про забарвлення предмета чи явища, тому їх умовно можна вважати кольороназвами. Серед них виділяють такі групи: а) назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості: ясний, світлий, темний, блідий; б) назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі: цвітом весен обвито, кольористий, доливати барв у палітру; в) назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення реалій, не визначаючи його конкретного характеру: кольоровий, барвити, рясніти, барвистий, кольорами стати, замуразаний; г) назви, що виражають відтінки певного забарвлення предметів і явищ природи: яскравий, чистий; г) назви, які вказують на загальний характер забарвлення реалії, зумовлений дією сонця, вітру тощо: смаглявий. До лексико – семантичної групи назв кольорів належать і загальні назви цієї категорії слів, які позначають сукупну колірну ознаку: колір, фарба, барва, краска [1, 97 – с. 100].

У більшості випадків мова черпає багатоманітність кольорів та їх відтінків у природі бузковий – кольору бузку, сливовий – кольору плодів сливи, гірчичний – кольору приправи з гірчиці, вороний – кольору воронячого пера, бірюзовий – кольору бірюзи і т.д.

Відносні прикметники використовуються для позначення кольорів здавна. Ще у «Матеріалах для давньоруської мови» І.І. Срезневського, в основі яких пам'ятки XI – XIV століть, уже є прикметники вишневий, дымчатый, кирпичный, кровавый та деякі інші.

Шлях перетворення відносного прикметника на назву кольору є багатоступінчастим. Від споглядання, коли людина принагідно відзначає, що ворона, галка, гайворон – чорного кольору (чому й можливий фразеологічний зворот біла ворона – про людину, яка виділяється чимось незвичайним, неординарним), через усталеність словосполучень типу чорна ворона до сприйняття кольору певного предмета, масті тварини як еталонного. А це вже підстава для порівнянь, зокрема сталих, серед яких виділяється група народнопоетичних:

«Вона була дуже гарна – біла, як папір, червона, як ягода, очі чорні, як вуглі» (Марко Вовчок).

Сталі порівняння назв кольорів із відповідно забарвленими предметами (неживими й живими) особливо характерні для абстрактних кольоропозначень: червоний – як кров, як маківка, як вишня, як жар, як буряк; чорний – як смола, як дьоготь, як сажа, як терен, як жук, як циган, як ніч; білий – як сніг, як молоко, як сметана, як крейда; жовтий – як жовток, як вощина, як цитрина, як смерть; синій – як небо, як море, як бузина; зелений – як рута й т.д.

Важливою данкою у становленні кольоропозначення можна вважати складні слова, компонент яких мотивується відносним прикметником: лимонно-жовтий, смарагдово-зелений, зелено-

салатовий, барвінково-синій, металево-сірий. Завдяки відчутному зв'язку з твірним іменником такі складні прикметники дуже активно використовуються в мові для розрізнення тонких кольорових нюансів: маково-червоний, криваво-червоний, вишнево-червоний, малиново-червоний тощо.

Складні слова здавна вживалися, поряд із непохідними та відносними прикметниками, на означення змішаних кольорів. Починаючи з XV століття, у пам'ятках фіксується слово рудо-желтый на означення жовто-червоного чи червоно-жовтого кольору. Дослідники звертають увагу на те, що в ньому зберігся давній індоєвропейський корінь *rudh* – який у інших слов'янських мовах має значення «червоний». Згодом (очевидно, у XVIII столітті) для передачі цього кольору було запозичене з французької мови слово оранжевий (від *orange* «апельсин»). Забарвлення апельсина послужило основою для назви кольору в багатьох мовах, а шляхи запозичення в різних слов'янських мовах розійшлися: наприклад, російське *оранжевый* походить із французької, польське *romaganzowy* – з німецької. У сучасній українській мові співіснують і запозичене з французької, можливо, через російську мову, *оранжевий*, і помаранчевий з варіантом *померанцевий*, що прийшло через польську мову, і *апельсиновий*.

Ми можемо дійти висновку, що кольороназви вживаються в мові не стихійно, а свідомо, про що свідчать різноманітні психологічні дослідження впливу кольорів на емоційний стан людини. Звичайно ж, не можна охопити все розмаїття кольорів та відтінків, оскільки їх список постійно поповнюється саме завдяки творенню абсолютно нових авторських або трансформації традиційних у більш нові, осучаснені. Дуже велику роль у розширенні гами кольорів відіграють також запозичення з інших мов, пристосування їх до літературних норм мови.

Література:

1. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові/ А.П.Критенко//Мовознавство. – 1967. - №4. – С. 97- 112.
2. Матвеева Л.Л. Курс лекцій з культурології. – К., ТОВ «Наука сервіс», 2002.
3. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Ніжин, 2003.
4. Українська мова та література в школі. «Веселкове різнобарв'я» (Прикметники - кольороназви): В.Б.Фридрак. – 1991. - №3.